

Boek van de maand

Door en door dopers

H.J. Boiten

In 2009 was het vierhonderd jaar geleden dat in 1609 de eerste baptistengemeente in Amsterdam werd gesticht. In zijn boek *De weg van het wassende water* gaat Henk Bakker ‘op zoek naar de wortels van het baptisme’. Bakker was vijftien jaar baptistenpredikant en is nu docent theologie aan de Christelijke Hogeschool te Ede en doceert ook aan de Vrije Universiteit. Met de woorden van de titel *De weg van het wassende water* vraagt hij aandacht voor de weg van christenen die zich in het doopwater lieten ‘afwassen’ en als ‘onaangepaste christenen’ in geestelijke zin een opkomend getij beleefden. Welnu, wie vanuit een dopers perspectief kennis wil nemen van de geschiedenis van het baptisme, kan in dit boek uitstekend terecht.

De situatie in Holland en Amsterdam

Hoe kun je de zeventiende eeuw typeren? Bakker wijst op allerlei sprekende gebeurtenissen aan het begin van de ‘Gouden Eeuw’. Hij noemt de slag bij Nieuwpoort in het jaar 1600: het moment dat de noordelijke Nederlanden zich gaan ontworstelen aan de dictatuur van Spanje en Rome. Maar ook: met behulp van 43 windmolens wist de doopsgezinde Jan Adriaanszoon Leeghwater vanaf 1607 de Beemster in zo’n vijf jaar droog te leggen. Christiaan Huygens deed grote ontdekkingen op het gebied van de wiskunde, optica en astronomie. Uitgeweken kunstenaars vestigden zich in de culturele hoofdstad Amsterdam, zoals de doopsgezinde ouders van Joost van den Vondel; hij ergerde zich vooral aan de godsdiensttwisten onder de protestanten. In dat kader schetst Bakker uitvoerig de opvattingen van Arminius. God voorzag wie ‘in vrijheid’ zouden gaan geloven en daarom rust Gods verkiezing van mensen op zijn voorkennis (p. 28-32). Bakker tekent Oldenbarnevelt als een van de voorstanders van de remonstrantie. Hij werd uiteindelijk wegens landverraad veroordeeld, een zwarte bladzijde in de Nederlandse geschiedenis. Toen hij werd onthoofd, was de synode van Dordrecht net tot een afronding gekomen. De dood van deze ‘éminence grise’ werpt nog altijd een zekere smet op de besluiten die daar toen genomen zijn (p. 34). Bakker kan zich wel vinden in de manier waarop Joost van den Vondel de zogenaamde overwinnaars van dit ‘geestelijk wapenfeit’ hekelt, en hij verbaast zich niet dat de meester in hekeldichten met sarcasme naar het in zijn ogen goddeloze decreet van de uitverkiezing uithaalt.

De situatie in Engeland

In het tweede deel van het eerste hoofdstuk beschrijft Bakker de geschiedenis van Engeland in die tijd. Jacobus I werd koning van Engeland, maar wilde geen reformatie in de stijl van de puriteinen. Beslissend was de ‘Hampton Court Conference’ in januari 1604, waar de puriteinen met lege handen afdropen. Er waren heel wat bekende puriteinen: William Perkins en Francis Johnson, Richard Clifton, William Brewster, Thomas Helwys, Robert Browne en Robert Harrison, maar de bekendste is toch John Smith. Op 23 maart 1593 waren Henry Narowe en John Greenwood, beiden lid van een separatistische gemeente, in Londen opgehangen. Uiteindelijk kwam men tot het stichten van een eigen vrije kerk. Er was veel aandacht voor het zuivere karakter van de kerk, en met de levensheiliging werd grote ernst gemaakt. Kerkelijke hiërarchie en reformatorisch ‘geloof alleen’ gingen niet samen. Leden van de nieuwe gemeenten die wegens onreglementair samenkomen werden gearresteerd, kregen meestal een boete en gevangenisstraf. En uiteindelijk kwam het tot de oversteek naar het vrije Holland. Smith en Helwys vertrokken met de gemeente van Gainsborough als

eersten (1607). Later (1608) volgde met zeer veel moeite ook de gemeente van Scrooby. Ze kwamen terecht in Amsterdam, een vrijplaats voor velen die van elders moesten uitwijken.

De eerste baptistengemeente in Amsterdam

Aanvankelijk sloot men zich aan bij de 'ancient brethren', die men in Amsterdam 'Brownisten' noemde naar de gemeente van Robert Browne, die in 1581 al in Middelburg was ontstaan. Er waren twee diensten op een zondag. De dienst werd staande geopend met een gebed dat soms wel een uur kon duren, dan werd een psalm gezongen en ook de preek duurde gewoonlijk wel enkele uren. Daarna vierde men het heilig avondmaal. 's Middags volgde een korte overdenking en daarna waren de mannen vrij om op beide preken te reageren, tijd voor 'prophecyng': om te weten wat God van de gemeente vraagt, is onderling overleg nodig.

In Amsterdam raakten de separatisten door verschil van opvattingen verdeeld. John Smith ging de spiritualistische kant op. Op zeker moment moesten van hem alle boeken aan de kant, ook de Bijbel: wie wilde profeteren, moest alleen luisteren naar de boodschap die uit het innerlijk van het hart opwelde. Verder sprak Smith zich toen ook openlijk uit voor de zogenaamde geloofsdoop en nam duidelijk arminiaanse standpunten in (p. 59,60). Vele gematigde puriteinen trokken naar Leiden en omdat het onmogelijk was in Nederland een eigen toekomst op te bouwen, ontstond het plan om naar de nieuwe wereld af te reizen: de groep van Pilgrim Fathers op hun schip de Mayflower. Dit is de groep die met anderen de basis legde voor de democratische grondwaarden van het latere 'vrije' Amerika. Dat waren dus geen baptisten.

John Smith vond deze puriteiten te liturgisch, te calvinistisch en te hiërarchisch. Bakker denkt dat hij in zijn hart was overgegaan tot het geloof van het anabaptisme (doperdom). Hij stichtte een nieuwe kerk door allereerst zichzelf en direct aansluitend een aantal medestanders te dopen. Maar die gemeenschap werd van binnenuit en van buitenaf aangevochten en verscheurd. Om te overleven zochten Smith en zijn gemeente aansluiting bij de doopsgezinde gemeente van de Waterlanders in Amsterdam (1609) (p. 66).

Anabaptisme in Nederland en Zwitserland

In een tweede hoofdstuk schetst Bakker het ontstaan van het anabaptisme in Nederland en Zwitserland. Er was een militante en zelfs oorlogszuchtige richting. Jan Matthysz en Jan van Leiden zijn bekend van het Münsterse koninkrijk. Maar Menno Simons moest niets hebben van het agressieve evangelie dat in Münster gepredikt werd. Hij zwoer als christen het zwaard af. Ook Obbe Philipsz en Dirk Philipsz. behoorden tot het vredelievende doperdom. De beweging van Menno Simons sloot in denken aan bij vroege dopers uit Zwitserland en Zuid-Duitsland, zoals Konrad Grebel en Felix Mantz. Mennonieten kenmerken zich door een sobere leefstijl, gehoorzaamheid en boetedoening. De geloofsdoop drukt vooral gehoorzaamheid aan Christus uit en daarmee ook de bereidheid om voor de naam van de Heer te lijden. De idee van de doop in plaats van de besnijdenis vond men een ingewikkelde theologische constructie (p. 77). Met het leerstuk van de predestinatie kwam je terecht op het pad van de speculatieve theologie.

Aanvankelijk behoorden Konrad Grebel en Balthazar Hubmaier tot de reformatie van Huldreich Zwingli, maar in 1523 komt het tot een breuk. Hoewel de visie van Zwingli steeds reformatorisch helder was, legde hij zich bij de besluiten van de stadsraad neer, die vond dat de tijd nog niet rijp was om tot ingrijpende maatregelen over te gaan. Grebel en anderen wijzen een dergelijk compromis af. Grebel dacht dat de navolging van Christus de geloofsdoop inhoudt. Daarmee wordt een christen vreemdeling en mag niet het zwaard

gebruiken. Op 21 januari 1525 voltrok Grebel de eerste geloofsdoop aan de ex-priester Georg Blaurock. Daarom staat dat jaar bekend als het begin van de doperse beweging. In hetzelfde jaar vonden ook boerenopstanden plaats, maar Bakker verwijt die niet aan de dopers, maar ziet de reformatie van Luther zonder twijfel als een van de oorzaken, al is het onbewust en ongewild (p. 88).

Anabaptisme in Duitsland

Aanvankelijk was Andreas Karlstadt in een hartelijke en vriendschappelijke verstandhouding verbonden met Maarten Luther, maar later werd hij geassocieerd met geestelijk fanatisme, opruiing en subversief verzet. Bakker, die vertelt hoe dat kwam, ziet onder meer een oorzaak in Luther, die niet harder wilde lopen dan maatschappelijk en politiek aanvaardbaar was (p. 91). Toen Luther na de Rijksdag op de Wartburg in veiligheid werd gebracht, nam Karlstadt de leiding in Wittenberg over: een tumultueuze periode, mee doordat de Zwickauer profeten, Nicholas Storch, Thomas Dreschel en Markus Stübner, invloed op Karlstadt hadden. En die invloed was radicaal spiritualistisch: alle christenen waren in principe gelijk; geleerde kennis van de Schrift was eerder een sta-in-de-weg dan een zegen; God gaf dromen en visioenen zonder dat daar schriftstudie bij kwam kijken. Karlstadt verwierp zijn doctorstitel en begon als kruier in de straten van Wittenberg zijn geld te verdienen. Pas door de terugkeer van Maarten Luther en zijn indringende preken keerde de rust in Wittenberg terug.

Ook Thomas Müntzer was begonnen als een overtuigd lutheraan. Op voordracht van Luther was hij als pastor in Zwickau ingezegend. Maar onder invloed van Storch met zijn radicale beweringen en apocalyptische vergezichten kwam hij in het spoor van het spiritualisme en groeide uit tot een van de belangrijkste 'architecten' van de boerenoorlog. Luther ging het conflict niet uit de weg en verweet de profeten dat ze duivelse ingevingen hielden voor openbaringen van God, en dat ze de overheid en de Schrift minachtten. Maar omdat er sociale misstanden bleven, kwam het toch tot een boerenopstand, waarbij men dacht dat God een keer in hun lot zou brengen. Het kostte zo'n zeventigduizend tot honderdduizend boeren het leven. Op de achtergrond ziet Bakker meespelen dat voor iemand als Thomas Müntzer het 'geloof alleen' van Luther te minimaal was, te reductionistisch (p. 95,100). Eigenlijk een evangelie van goedkope genade. Geloof was pas echt als het zich uitwerkte in nieuw leven, dat vooral bestond in wereldmijding en minachting van alles wat die wereld aan aangenaams had te bieden.

In dit verband geeft Bakker een excursus over de geloofsdoop (p. 103). De geloofsdoop is een teken dat uitdrukt dat iemand het oude zondige leven afwijst en aflegt, en het nieuwe leven van Christus ontvangt (ritueel van afscheid). Het is genade dat een mens uit eigen beweging tot die overgave komt (vrijwillig ritueel). Ten slotte symboliseert het teken het toegevoegd worden aan het lichaam van Christus (ritueel van inwijding). De ervaring van de doop brengt ook in verbinding met Christus (p. 110). Het is een herhaling van Jezus' doop: je gaat 'achter Jezus' aan en volgt 'in zijn voetstappen'. Er vindt identificatie plaats: de dopeling voelt en ervaart de beweging van Christus.

Interessant zijn de beschrijvingen van Bathazar Hubmaier en Michael Sattler. Bakker heeft de achttien thesen van Hubmaier in Nederlandse tekst volledig afgedrukt (p. 119v). Van de Schleithheimer Bekenntnis is de paragraaf over zwaard en eed in het Nederlands weergegeven (p. 136).

Excursen

Na dit historisch begin verandert het karakter van het boek: van historisch naar dogmatisch-theologisch. Het begint met een excursus over de Bergrede: een leerling van Jezus staat

geweldloos in het leven. De meeste dopers zagen dan ook niets in de oorlog tegen de Turken en waren van mening dat een waar christen zijn geloof en culturele erfgoed niet met het zwaard moest verdedigen (p. 144-151). Het volgende hoofdstuk verbindt dit met 'de vroege kerk en de geweldloosheid', met onder andere een bespreking van Lactantius; deze was naast antigeweldchristen ook een overtuigd chiliast. In aansluiting daarop informeert Bakker de lezer over de standpunten van Luther en Calvijn over de verhouding kerk en staat. Calvijn zou zich op wankele grond bevinden als hij het goed recht van de doodstraf in tijden van oorlog bepleit. Bakker wijst de executie van Michael Servet af: de Geneefse theocratie was een nieuw experiment, met niets te vergelijken, maar met ketterlevens experimenteer je niet. Ook vergelijkt Bakker de confessies van de Engelse separatisten in Amsterdam en de Nederlandse dopers met elkaar. Wat hebben die vroege baptisten aan visie op geloof, gemeente, de relatie kerk en overheid, en geweldloosheid van de puriteinen en dopers overgenomen? Hij maakt duidelijk wat het verschil is tussen 'General Baptists' (1611 Thomas Helwys) en 'Particular Baptists' (1638 John Spilsbury). Bekende Particular Baptists zijn William Carey en Charles Haddon Spurgeon.

Actueel belijden

In het laatste hoofdstuk actualiseert Bakker het baptistische belijden. Typisch Nederlandse vrijheid en tolerantie (open democratie) zijn niet denkbaar zonder de inbreng van doperse en baptistische namen. Het Nederlandse vrijheidsideaal stamt in elk geval mee uit doperse geest (p. 235). Wat kun je daar vandaag van leren? Bakker denkt dat deze tijd van postmodernisme en ongebonden spiritualiteit vraagt om een hechte en open gemeentestructuur zoals het congregationalistische type. Je behoort niet tot de gemeente, maar je bent die gemeente zelf als priesterschap van gelovigen. 'Top-down'-kerken met machtsdenken staan authentieke liefde en samenwerking in de weg. Een gemeente moet de liefde van Vader-Zoon-Geest weerspiegelen. Iedereen wordt serieus genomen. Luisteren naar Gods stem en naar elkaar (ieder). Levende theologie bestaat voornamelijk uit liturgische momenten en spontane, creatieve, geestelijke impulsen. Wat de doop betreft kunnen baptisten niet meegaan met de gedachte van het katholieke sacramentalisme, en al evenmin met de overtuiging van het gereformeerde verbondsdenken (!). De doop deelt geen genade mee, je laat je dopen op geloof. En dat vraagt zichtbare navolging. Ook voor tolerantie en democratie valt er wat te leren: nadruk op vrijheid van geloof en denken, en op de mogelijkheid van diverse geloven om vreedzaam naast elkaar te bestaan. Een kerk die trouw is aan haar roeping, kan niet denken en handelen tegen de vrede in.

In de tijd van het Nieuwe Testament viel tussen profaan en sacraal eigenlijk geen onderscheid te maken. Geestelijke machten en politieke machten vielen samen en waren in de ogen van de leerlingen van Jezus ronduit chaasmachten. Toch keren baptisten naar het oordeel van Bakker zich niet werkelijk van de overheid af, al willen ze zelf van het hanteren van het zwaard niet weten. Kerk en staat moeten gescheiden grootheden zijn.

Welke dienst kan de kerk de overheid dan leveren? De kerken horen niet als een 'schaduwoverheid' op de achtergrond aan politieke touwtjes te trekken. De kerk is gemaakt om vergeving en verzoening te prediken en te bewerken; zij moet een 'politiek van vergeving' aan de wereld aanbieden. Ze is in alles dienaar. Daarbij staat de Bergrede centraal. En lokaal horen de gemeenteleden de volle zegen van de gemeenschap met God en met elkaar te smaken. In de kerk moet te zien zijn hoe problemen menselijk en hemels worden opgelost, waarbij automatisch partij gekozen wordt voor mensen die worden beschadigd en vergeten. Zelfverdediging is een goed recht, maar geweld en tegengeweld dreigen altijd te escaleren. De christenheid kan in al haar geringheid het verschil in een samenleving maken.

Eerlijk maar door en door dopers

Henk Bakker schreef een fraaie studie, heel toegankelijk ook. Op zoek naar het historische begin van het baptisme tekende hij de weg van John Smith en Thomas Helwys. Er was over en weer beïnvloeding met het doperdom. Als de wortels van het baptisme mee in het doperdom liggen, dat zich heeft losgemaakt van de reformatie van Zwingli en Luther, krijg je ook oog voor de hoge actualiteit van de gereformeerde belijdenissen in de huidige discussies met de baptisten. Feitelijk laat Bakker met zijn boek zien hoe bruikbaar gereformeerde belijdenissen zijn tegen de moderne evangelische golf.

Dat in de tijdbalk van het boek wel de remonstrantie is opgenomen, maar de Dordtse Leerregels ontbreken, hoeft op zichzelf nog niet veel te zeggen. Maar aan het einde van het boek zegt Bakker dat hij, al heeft hij zijn vragen, het arminianisme ‘lijkt’ te verdedigen (p. 249). Het is in elk geval een duidelijke lijn in dit boek. Het leerstuk van de predestinatie is abstract; eeuwige decreten voeren je op het pad van de speculatieve theologie, en een christen kan er in zijn dagelijks leven met God niet veel mee beginnen (p. 78). Deze denklijn past bij het nieuwe van de geloofsdoopt met zijn nadruk op de vrije keus. Op een gegeven moment noemt Bakker het spiritualisme een radicale vorm van hervormingsdenken (p. 93). Maar als je ziet wat kenmerkend is: directe influïstering van de Geest buiten de Schrift om, terwijl de Bijbel ook niet nodig is om dromen en visioenen op waarheid en zuiverheid te toetsen, dan kun je beter spreken van radicale *revolutie* dan van radicale *reformatie*.

Maar in zijn totaalconcept van naar elkaar luisteren en elkaar laten uitpraten vervalt Bakker niet tot een onduidelijke positiekeuze. Hij schreef als baptist met overtuiging een door en door dopers boek. Hij schaamt zich zijn geestelijke wortels niet. Dat is niet alleen zijn goed recht. Die eerlijkheid mag je ook van hem verwachten. En ieder die dit boek leest en bestudeert, doet er wijs aan daarmee even eerlijk rekening te houden.

N.a.v.: Henk Bakker,

De weg van het wassende water. Op zoek naar de wortels van het baptisme, Boekencentrum, Zoetermeer, 2008, ISBN 978 90 239 2289 6, 317 pag., prijs € 24,90